

**РОЗПОВСЮДЖЕНІ ВИДИ ГРОШОВИХ ХАБАРІВ ЧИНОВНИКІВ
ЗА «ВИРІШЕННЯ» МАЙНОВИХ ТА ЦИВІЛЬНИХ ПИТАНЬ
У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (XVIII – XIX СТ.)**

Протягом багатьох сотень років питання корупції, зловживань чиновників та їхнього хабарництва були невід'ємною складовою державного управління усіх держав світу без винятку. Особливо популярними були і, на жаль, залишаються грошові «винагороди» чиновників – хабарі. Але не можна не відзначити певні особливості зловживань чиновників на території Російської імперії, адже корупція стала скелетом, що розбудовував та допомагав керувати цією країною. Вперше ж у сучасному розумінні слово «корупція» щодо системи управління Російської імперії вживав А.Я. Єстрин у 1913 році, об'єднавши під цим поняттям дії, що підлягають кримінальній і адміністративній відповідальності. До цього в законах Російської імперії такий термін не вживався взагалі¹.

На даний час питання корупції в Російській імперії вивчається багатьма вченими, але через надмірне розповсюдження та специфіку такого явища дана проблема усе ж залишається мало вивченою. У зв'язку з чим і обране питання щодо грошових хабарів, що отримували чиновники XVIII та XIX століття, потребує додаткового вивчення та уточнень з використанням уже існуючих дослідницьких робіт та архівних матеріалів.

Безлад у системі державного управління, коли держава не виступала єдиним актором формування внутрішньої політики, а на сцені «активно працювали» різноманітні чиновники, котрі могли на свій лад тлумачити норму того чи іншого законодавчого акту, ту чи іншу норму права. Спроби окремих, але безсистемних, реформ були малоефективними. Прикладом може слугувати реформа Павла I: «Створені правління не лише порушили традиційну для козацтва систему самоврядування, а й зловживали наданими їм владними повноваженнями. Особливо це стосувалося організації незаконних зборів із козаків, про що доповідали губернському правлінню нижні земські суди»².

Відслідковувати та реагувати на некоректність та фінансову недобросовісність у Російській імперії було складно з багатьох причин, але не останню роль грав і той факт, що навіть верхівка влади не проводила чітке планування податкових зборів, а облік був відносним. Професор В.М. Орлик указує, що аналізований ним бюджет імперії (розпис) за 1797 р. «свідчить про відсутність точних розрахунків видаткової частини, особливо це стосувалося військового відомства й імператорського двору. Єдиною статтею, що була обрахована з точністю до рублів, були видатки на училища, виховні будинки, лікарні й штатні пенсії. Усі інші цифри, як правило, округлялися до мільйонів рублів, що свідчить про досить приблизні підрахунки й підгонку їх під дохідну частину»³. На безладі у системі рахівництва наголошував відомий публіцист

1 Єстрин А.Я 1913

2 Орлик В.М. 2010. 120 – 124

3 Орлик В.М. 2008. 191

XIX ст. князь О.І. Васильчиков: «сами сметные исчисления представляли хаос, из коего никто не мог и подумать выдти и всего менее те второстепенные чиновники, коим поручался неблагодарный труд составления этих однообразных переченей. Это были обыкновенные ловкие и сметливые люди, набившие себе руку в счетоводстве, умевшие сводить итоги по ошибочным и примерным счетам, и прятать концы там, где они слишком ярко выходили наружу»⁴.

Зміни законодавства не вносили докорінних змін у систему відносин чиновників та населення, оскільки неосвіченість останнього дозволяла чиновникам навіть низького рівня диктувати закон як їм вигідно. Низький рівень освіченості населення як важливої складової частини схем наживи нахабних чиновників підтверджується і дослідженнями Дружиніна Н.М. «...какой-нибудь ничтожный писарь мог облагать целую волость им самим выдуманным налогом для небывалой турецкой войны и взыскивать его безнаказанно годы»⁵. Подібні історичні приклади вкотре підтверджують теорію про розвиток корупції в тих країнах, де низький рівень освіти та самосвідомості «рядових» громадян.

Підполковник Генерального штабу Російської імперії Олександр Шмідт під час опису Херсонської губернії середини XIX століття також визначав неграмотність населення як важливу складову корупційних схем, указуючи, що «безграмотность крестьян и незнание законов отдают их не только в руки сельских старшин, но и эти последние бывают часто в руках писарей. Жалобы крестьян на произвольные налоги и сборы, взимаемые с них сборщиками податей, можно встретить почти в каждом селении»⁶.

Крім отримання звичних хабарів у вигляді грошей або цінних речей, імперські та місцеві чиновники використовували і свій соціальний статус для вирішення власних проблем. Системність подібної поведінки чиновників того часу можна підтвердити і справою цивільного губернатора, де вказувалось, що з 1833 до 1843 року чиновники судової системи Чигирнського, Черкаського та Васильківських земельних судів неправомірно та на власний розсуд збирали з населення гроші на власні роз'їзди⁷. Хабарництво було присутнє навіть на етапі виборів цехових старшин, що не можна назвати високою посадою, але все ж було зафіксовано, що при проходженні таких виборів Житомирський магістрат, який виступав організатором виборів, вимагав від претендентів хабарі у грошовому еквіваленті, а саме 30 рублів сріблом, за успішне проходження процедури виборів⁸.

Від сваволі місцевої влади, поліції, переважно земської та міської, залежало стягнення натуральних повинностей, зокрема квартирної, шляхової та підводної, які не були врегульовані законодавчо. Губернські установи у силу ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників реально були позбавлені дієвого контролю «о правильном ходе этого дела, зависящем всего более от знания местных интересов и участия в них; а земская полиция, занятая другими сложными обязанностями, старается лишь о формальном требовании закона и предписаний губернского начальства, а иногда

4 Васильчиков А. 1871

5 Дружин Н.М. 1946

6 Шмидт А. 1863

7 ЦДІА України у м. Київ, ф. 442, оп.1, спр. 1457 - 1458.

8 ЦДІА України у м. Київ, ф. 442, оп.1, спр.1948.

и о личных своих выгодах»⁹. Приклади таких зловживань містяться як у цілому корпусі архівних документів, так і у творах сучасників тієї епохи. Наприклад, відомий український письменник першої половини XIX ст. Євген Гребінка у повісті «Пригоди синьої асигнації», описуючи від імені 5-рублевої асигнації типові картини життя тогочасного суспільства, не залишив поза увагою і проблеми зловживання дрібного чиновництва щодо квартирної повинності. Так, зокрема, автор писав: «к старухе явился какой-то человек преподозрительного вида, небритый, нечесаный, и стал говорить, что квартирная комиссия назначила в доме старухи постой, полковую музыкальную школу. Старуха доказывала, что у неё дочь больная... Ничего не помогало, небритый был непреклонен. Старуха плакала, а он хладнокровно рассчитывал, где будут барабаныть и где трубить. Наконец старуха подошла к образам, взяла меня (асигнацию – авт.) дрожащими руками и отдала небритому человеку, говоря: «Не взыщите, батюшка, чем богаты, тем и рады, да постарайтесь за меня, вдову беспомощную...» Небритый стал ласковее и обещал уладить дело «к обоюдной приятности»¹⁰.

Подібні приклади доводять, що корупцією була пронизана вся Російська імперія, а точніше її системи управління.

Найбільше корупційним діям піддавалися купці, які були напряму залежні від чиновників та збірників податків. Зафіксований факт скарг купців Київської губернії щодо неправомірної податі на товари, що продавалися в губернії. Місцеві чиновники самовільно обклали податями торговців в місті Сквирі, Київської губернії, десятиною. Кожен купець був зобов'язаний крім загального податку сплачувати десяту, частину від товару в натуральній або грошовій формі¹¹. Типовим можна назвати випадок коли збирачі податків систематично перевищували свої повноваження з метою наживи, за що і позбувалися своїх посад. Наприклад, у Липіцьке, Точилівське й Байтальське сільські товариства Пасицельської волості Ананьївського повіту Херсонської губернії за виявлене витрачання казенних коштів на особисті витрати збиральники податі Г. Шоріс, К. Урсатій та Т. Куриленко були звільнені громадою за корупційні дії¹². Десятину, на нашу думку, можна вважати класичною мірою хабарів чиновників у Російській імперії.

Частина випадків зловживань чиновників навіть потрапляли в пресу, наприклад у Волинській губернії у 1861 році газета «Киевский Телеграф» опублікувала статтю, де описувалось діяння Дубенського казначея Горського, який «...при размене кредитных билетов на звонкую монету получал по 3,5 копейки с каждого рубля»¹³.

Взаємна корупція була й частиною стосунків чиновників між собою. Відповідно до матеріалів справи Волинської губернії у 1870 році, було виявлено, що чиновник Радивилівського міського управління Русецький і Дроздовський отримували хабарі при видачі «Лигитимизиционных билетов чиновникам»¹⁴.

Враховуючи всі вище зазначені факти, можна зробити висновок, що корупція і розповсюджене хабарництво в Російській імперії наносило значну шкоду державі

9 Гаврилов Д.П. 1862

10 Гребінка Е. 1984, 435

11 ЦДІА України у м. Київ, ф. 442, оп.1, спр.9034.

12 Орлик В.М. 2008. 188 – 193.

13 ЦДІА України у м. Київ, ф. 442, оп.1, спр. 382.

14 ЦДІА України у м. Київ, ф. 442, оп.1, спр.68.

та населенню. Корумпованою була фактично вся чиновницька машина, яка наживалася за рахунок бюрократичних недоліків, неграмотності населення, відсутності точного обліку і планування податкових зборів та відсутності необхідного контролю за діяльністю чиновників.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ЦДІА – Центральний державний історичний архів України. Київ

УІЖ – Український історичний журнал

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Васильчиков А., 1871, *Земская повинность в России. Исторический очерк*. Вестник Европы. Кн. 2, 628–666.
2. Гаврилов Д.П., 1862, *Сведения о существующем порядке и способах отправления натуральных земских повинностей в центральных губерниях империи. Труды комиссии высочайше утверждённой для улучшения системы податей и пошлин*, т. 4. Ч.1, СПб.: Издание комиссии для улучшения системы податей и пошлин.
3. Гребінка Е., 1984, *Приключения синей ассигнации*, Гулак-Артемовський П., *Поетичні твори*, Гребінка Є., *Поетичні твори, повісті та оповідання*, К.: Наукова думка.
4. Дружинин Н.М., 1946, *Государственные крестьяне и реформа П.Д. Киселёва*, т. 1, М.-Л.: Изд-во АН СССР.
5. Орлик В. М., 2010, *Податкові функції селянських самоврядних інституцій в Російській імперії (кінець XVIII – середина XIX ст.)*, Вісник Черкаського університету, серія : Історичні науки, №182, 120-124.
6. Орлик В.М., 2008. *Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст.*. УІЖ. № 5, 188-193.
7. ЦДІА, ф., 442, оп.1, спр. 1457.
8. ЦДІА, ф., 442, оп.1, спр. 1458.
9. ЦДІА, ф., 442, оп.1, спр. 1948.
10. ЦДІА, ф., 442, оп.1, спр. 68.
11. ЦДІА, ф., 442, оп.1, спр. 9034.
12. ЦДІА, ф., 442, оп.1, спр. 382.
13. Шмидт А., 1863, *Херсонская губерния*, ч. 2, Санкт-Петербург: Тип. Калиновского.
14. Эстрин А. Я., 1913, *Взяточничество в доктрине и законодательстве. Труды кружка уголовного права при С.-Петербургском университете*, СПб, 80-121.

The most widespread types of official's monetary bribes for «resolving» property and civil issues in the Russian Empire (XVIII-XIX centuries) **Summary**

During hundreds of year's corruption, misfeasance and bribery had been an inherent part of the governance of all countries of the world without exception. Particularly popular were, and unfortunately, remain broadened monetary «rewards» of officials - bribes. The article argues that corruption and widespread bribery in the Russian Empire caused significant damage to the state and the population of the country. In fact, the entire bureaucratic apparatus was corrupted, which profited from bureaucratic deficiencies, illiteracy of the population, absence of accurate accounting and planning of tax fees and the lack of necessary control over the officials activities.